

ՄԱՄԻԿՈՆ ՅԱՎՐՈՒՄՅԱՆ
Արցախի պետական համալսարանի
հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի հայցորդ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԽՈՍԱԿՑԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԸ
ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ «ԱՐՑԱԽԻ ԱՐԾԻՎԸ» ՊՈԵՄՈՒՄ

Լեզուն և ոճը գրողի անհատականությունը դրսևորող, իրար հետ անբաժանելիորեն կապված երկու կարևոր գործոններ են: Լեզուն այն կարևոր միջոցն է, որի օգնությամբ գրողը ստեղծում է իր արվեստը՝ ներգործելով ընթերցողի վրա, իսկ ոճը գրական ստեղծագործություններում լեզվական միջոցների ամբողջական համակարգն է, նրա անհատական ու յուրօրինակ դրսևորումը: Ինչպես նկատում է պրոֆ. Լ. Եզեկյանը, «գեղարվեստական երկի լեզվի քննությունն ի վերջո հանգեցնում է նրա ոճի ուսումնասիրությանը, քանի որ ամեն մի գրող որքան ինքնատիպ է իր մտածողությամբ ու լեզվով, նույնքան անհատական է իր ոճով, որով էլ հենց ամենից առաջ տարբերվում է մյուսներից»¹:

Որևէ գրողի ստեղծագործության լեզվառճական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը ինքնին կարևոր աշխատանք է, քանի որ «գեղարվեստական խոսքն է գրական լեզվի զարկերակը»²:

Այս մասին պրոֆեսոր Ա. Մարությանը նշում է. «...Գրողների ստեղծագործությունների լեզվի և ոճական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը հայերենի ոճաբանության առաջնահերթ խնդիրներից մեկն է»³:

Հարկ է նշել, որ Սոկրատ Խանյան բանաստեղծի լեզվառճական առանձնահատկությունները պատշաճ խորությամբ չեն ուսումնասիրվել: Մի քանի հոդվածներում տարբեր հեղինակների կողմից անդրադարձ է կատարվել նրա լեզվի և ոճի առանձնահատկություններին, սակայն հանգամանալից կերպով ուսումնասիրություն չի կատարվել:

Ս. Խանյանի պոեզիայի խոսքարվեստի արժանիքներին անդրադարձել է բանասիրական գիտությունների դոկտոր պրոֆեսոր

¹ Լ. Կ. Եզեկյան, Գրական աշխարհաբարը և արևելահայ պատմավեպի լեզուն, Եր., 1990, էջ 263:

² Ա. Պապոյան, «Պարույր Մևակի չափածոյի լեզվական արվեստը», Երևան, 1970, էջ 3:

³ Աշոտ Մարության, Ե. Չարենցի չափածոյի լեզուն և ոճը, Երևան, 1979, էջ 4:

Սմբատ Ավագյանը՝ Բանաստեղծի խոսքը համարելով երաժշտական, հնչեղ և զգացմունքային⁴:

Նույն տեղում՝ «Սպասում ենք դեռ» ժողովածուի գրախոսականում, Սմբատ Ավագյանը նման եզրահանգում է կատարում. «Բանաստեղծի լեզուն սահուն է, պատկերավոր, հյութալի: Մա գալիս է նույնպես ժողովրդական բառ ու բանը հիանալիորեն օգտագործելու, հարուստ բառապաշար ունենալու և բառը տեղին գործածելու պարագաներից...»⁵:

Իսկապես, ինչ էլ որ ասելու լինենք, միանշանակ է, որ բոլոր գրողների լեզվի ակունքը ժողովրդական լեզուն է, ժողովրդական բառն ու բանը, և հենց այստեղ է երևում Բանաստեղծի վարպետությունը, թե նա ինչ հմտությամբ է կարողանում օգտվել այդ ակունքից՝ տեղին և ճիշտ համադրելով ու շաղախելով այն սեփական բառապաշարին և արտահայտչամիջոցներին:

Այս առումով Սոկրատ Խանյանը իսկապես խնդիր չունի, նրա լեզուն զերծ է ավելորդ վերամբարձությունից և պաթետիկությունից, այն իսկապես մոտ ու հարագատ է ժողովրդական պարզ լեզվին, ուր մի դարձվածքը կարող է արտահայտել մի ամբողջ քառատողի իմաստ:

Իսկապես, Սոկրատ Խանյանի բառապաշարի ընդհանուր շղթայի մեջ յուրահատուկ տեղ են գրավում ժողովրդախոսակցական և բարբառային բառերը: Սակայն մինչ կոնկրետ օրինակների դիտարկումը, տեսնենք, թե ինչ ընդհանրություններ ու տարբերություններ ունեն բարբառային և ժողովրդախոսակցական բառերը, և որն է դրանց մեծարժեք դերը գրողի բառապաշարում:

«...Արվեստի ամեն մի իսկական գործի մեջ իշխում է ժողովրդական լեզվամտածողությունը, ասել է թե՛ լեզվի ժողովրդայնությունը»⁶, - իրավացիորեն նկատում է Արտաշես Պապոյանը:

Խոսելով ժողովրդախոսակցական բառերի մասին, նա գրում է. «Կան բառեր ու բառաձևեր, որոնք դարեր ու դարեր գործածվելով ժողովրդի հայտնի ու անհայտ բանաստեղծների, երգիչների ու տաղերգուների անգիր ստեղծագործության մեջ՝ լիցքավորվել են ազգային շնչով ու ոգով, հղկվել ու սրվել, իմաստավորվել կենսափիլիսոփայությամբ և հագեցել սուրբ ու նվիրական զգացումներով»⁷:

⁴ «Գրական Ադրբեջան», 1975, N 4:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Արտ. Պապոյան Պ. Սևակի չափածոյի լեզվական արվեստը, Երևան 1970, էջ 21:

⁷ Արտ. Պապոյան, նույն տեղում, էջ 34:

Իրավամբ, ոճական յուրահատուկ երանգ ունեն ժողովրդական-խոսակցական և բարբառային բառերը: Դրանք իրենց կատարած դերով ու ոճական արժեքով ունեն շատ ընդհանրություններ բարբառային բառերի հետ, և հաճախ դժվար է դրանց մեջ որոշակի սահմաններ դնելը: Պապոյանի պատկերավոր նկարագրությունից տեսնում ենք, որ բազմաթիվ բարբառային բառեր, համընդհանուր գործածություն ստանալով, դադարում են նեղ բարբառային լինելուց, մտնում են ժողովրդական-խոսակցական բառերի մեջ և ապա բարձրանում են գրական լեզվի աստիճանի: Եթե անգամ այդ բառերը չեն գրականացվել, ապա դա չի նշանակում, թե դրանք բարբառային են: Օրինակ՝ գարունք, թուշ, իրիկուն, հանաք, յար և նմանատիպ այլ բառեր այսօր այլևս բարբառային չեն, քանի որ հասկանալի են բոլորին:

Բարբառային և ժողովրդական-խոսակցական բառերի միջև եղած ընդհանուրն այն է, որ երկուսն էլ իրենց ոճաարտահայտչական ֆունկցիաներով և հնչյունական-բառական ձևերով հանդիպադրվում են գրական բառերին, քանի որ դրանք դեռ չեն բարձրացել գրական լեզվի աստիճանի: Բայց այդուհանդերձ, բարբառային բառերի և ժողովրդական-խոսակցական բառերի միջև կան որոշակի տարբերություններ, և դրանք չի կարելի նույնացնել:

Բառապաշարի այս երկու շերտերը իրար մոտենում են այնքանով, որ երկուսն էլ ընդունված գրական ձևեր չեն համարվում: Բայց կարևոր է այս երկու խմբերի տարբերությունները նշելը: Խոսակցական լեզվին բնորոշ բառերը գործում են մեր լեզվի տարբեր բարբառներում և ոլորտներում, դրանով իսկ հակադրվում արդեն ընդհանուր ճանաչում գտած գրական լեզվի համակարգի մեջ մտած ձևերին: Ժողովրդական-խոսակցական բառաշերտի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ դրանք գրական լեզվի զարգացման ընթացքում աստիճանաբար ընդհանուր ճանաչում են գտնում՝ անցնում գրական լեզվի բառապաշարին:

Ժողովրդական-խոսակցական բառերը գործածության ավելի լայն շրջանակներ ունեն, որովհետև դրանք օգտագործվում են ոչ թե այս կամ այն խոսվածքում, այլ գրական լեզվի տարբեր ոճերում, որի շնորհիվ և նրանց իմաստային առումների մեջ խաչաձևվում են գրական և բարբառային երանգները: Ժողովրդական-խոսակցական բառերի մեջ եղած լրացուցիչ երանգներն այդ բառերը դարձնում են ավելի արտահայտիչ, հուզական և կենդանի, այդ պատճառով էլ դրանք հաճախ գեղարվեստական խոսքում գործածվում են որպես գրական բառերին զուգահեռ հոմանիշներ: Օրինակ՝ երիտասարդ- ջահել, ընտրել-ջոկել, եղբայր -ախպեր, գեղեցիկ-սիրուն և այլն:

Ինչպես բարբառային, այնպես էլ ժողովրդական-խոսակցական բառերի գործածությունը պայմանավորված է համապատասխան թեմայի ընտրությամբ և կատարված է որոշակի նպատակադրումով: Օգտվելով այդ բառերի հուզարտահայտչական երանգներից և իմաստային նրբություններից՝ Խանյանը աշխատում է այդպիսի բառերի գործածումով ժողովրդական շունչ տալ ստեղծագործությանը: Այդ կարգի բառերի գործածությունը ոճավորման նպատակ ունի:

Առանց լեզվին աղ ու համ տվող լեզվական այդ միջոցների անչափ աղքատ ու անարյուն կլինեք ցանկացած գրողի լեզուն:

Ժողովրդական խոսքի սեղմությունն ու դիպուկությունն իրենց մեջ պարունակող հարադրությունները գեղարվեստական խոսքը դարձնում են պատկերավոր ու արտահայտիչ, տալիս նրան ժողովրդական ոճի հարազատ երանգավորում:

Բարբառային բառերը չեն մտնում գրական լեզվի բառապաշարի մեջ և իրենց հնչյունական-ձևաբանական առանձնահատկություններով ու գործածության սահմանափակությամբ տարբերվում են ընդհանուր գործածություն ունեցող գրական բառերից:

Գրողի բառապաշարում եղած բարբառային բառերի մասին խոսելով՝ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ դրանց գործածումը սովորաբար պայմանավորված է լինում գեղարվեստական արտահայտչական զանազան նկատառումներով: Բնականաբար, բանաստեղծը չի կարող բնական և համոզիչ ներկայացնել ժողովրդական տեսարաններ, ստեղծել տվյալ տարածաշրջանին և ժամանակաշրջանին հատուկ կոլորիտ՝ առանց բարբառային բառերով իր խոսքը համեմելու: Բարբառային բառերն ու արտահայտությունները հանդես են գալիս հիմնականում ոչ թե հեղինակային խոսքում, այլ հերոսների զրույցներում և երկխոսություններում: Բարբառային բառերը բանաստեղծի խոսքը դարձնում են ավելի տպավորիչ, բնական և անմիջական: Դիտարկենք Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմը, որը հազեցած է բարբառային բառերով և արտահայտություններով:

Ինչպես վերը նշեցինք, բարբառային բառերը հանդես են գալիս հիմնականում հերոսների խոսքում, սակայն Խանյանը պոեմի նախերգում նույնպես օգտագործում է բարբառային և ժողովրդախոսակցական բառեր, և սա պատահական չէ: Չափազանց արհեստական և անհամոզիչ կստացվեր, եթե զուտ գրական բառերով շարադրված նախերգից հետո բանաստեղծն անցում կատարեր ժողովրդախոսակցական ու բարբառային բառերով հազեցած պոեմի գլուխներին: Դրանով հեղինակը օրգանական կապ է

ստեղծում պոեմի բոլոր մասերի միջև: Այսպես, նախերգում հեղինակային խոսքում կարդում ենք.

Միրոս մեկեն առավ թներ...

Մեկ այլ հատվածում անգամ համեմատության մեջ կարելի է նկատել ժողովրդախոսակցական տարր. ինչպես-ը ավելի գրական հնչեղություն ունի, քան ոնց-ը.

...Այդ աշխարհն էլ ինչպես եղեմ

Ձգվել էր ոնց լեռնապար:

Ինչպես տեսնում ենք, բերված հատվածում բանաստեղծը միաժամանակ գործածել է ն' ինչպես-ը, ն' ոնց-ը: Բնականաբար սա հետապնդում է նաև այլ նպատակ, այն է՝ խուսափել կրկնությունից, ինչպես նաև ելնելով տաղաչափական սկզբունքներից՝ վանկերի քանակից:

...Ճամփա չտա խուժանին:

Այստեղ հանդիպում ենք նաև սեռական հոլովի բարբառային կամ խոսակցական կազմության ձևի.

...Ուր չոքել էր վիշապն ինչպես

Հագարացոց (հագարացիների) զորքը խիտ:

Մեկ այլ տեղ՝

...Ինձ ես որոնում տղերանց (տղաների) շարքում:

Վարպետ գրողն օգտվում է ոչ միայն ժամանակակից հայերենի բառային հարստությունից, այլև գրաբարի, ժողովրդական կենդանի խոսքի ու բարբառների կենսունակ տարրերից: Երբ ասում ենք, թե գրողի լեզուն պետք է գերծ լինի բարբառայնությունից, արխաիկ բառերից, դա ամենևին էլ չի նշանակում, թե դրանք առհասարակ անընդունելի են գեղարվեստական խոսքի համար: Դիտարկենք հետևյալ օրինակները.

...Խաղում է նա ջջլախտի,

Գյուղացու մաշված շորով...

Ամբողջ Արցախը խնդության մեջ էր,

Ցնծում էր որդու նշանդրեքով...

Գյուղում ուրախ են մշակ ու հոտաղ...

...-Այստե՛ղ եմ, հայր, աղբրին մոտիկ:

...Մենք էլ ունենք մի չաղ կիստար...

Հաճախ ոչ միայն դժվար, այլև անհնարին է լինում այդ կարգի բառերի փոխարինումը գրական համապատասխան հոմանիշներով: Այս կարգի

բառերից գրող չպետք է խուսափի, որովհետև դրանք խոսքին տալիս են յուրահատուկ համ ու հոտ, ստեղծում յուրօրինակ կոլորիտ: Օր.՝

Արցախ աշխարհում աղաթ կա հնուց,
Ինչքան էլ ջահել աղջիկն ամաչի,
Պետք է խոստանա, որ դեմ չէ հորը...

...Այան փարվել էր նորընծա հարսին...

Ասաց. «Աղջի՛կս, կապրես նամուս՛վ,
Պարզերես կանես քո հոր օջախը...»

Եվ ապա նանը մոտեցավ նրան...

Պոեմում հարսանեկան տեսարանը նկարագրելիս բանաստեղծը մեջ է բերում ժողովրդական երգի տողերը, ինչը միանգամայն տեղին է և բացի բարբառային կամ ժվրղախոսակցական բառեր պարունակելը, ինքնին յուրահատուկ կոլորիտ է ստեղծում՝ պոեմին տալով բնական ու անմիջական երանգներ:

«Վո՛ւյ աման, ադե՛ ջան, տանո՛ւմ են,
Հորի՛ ց-մորի՛ ց հանո՛ւմ են»:

Պատահում է՝ մի տողում հեղինակը բերում է բարբառային ձևը, իսկ հաջորդ տողում՝ գրական տարբերակը: Օրինակ.

Անվանեցին ապու Մուսե,
Ասել է թե Մովսեսի հայր....

Խանյանը իսկապես վարպետորեն է օգտվում բարբառային և խոսակցական բառաշերտից՝ կարողանալով ընթերցողին տեսանելի կերպով ներկայացնել Արցախ աշխարհի կենցաղն ու առօրյան: Ահա մի քանի այդպիսի օրինակ.

Մետաքսի գործվածք, աղած համով ձուկ,
Հավերի տակից նոր վերցրած տաք ձու,
Չորթան, պզկաթան, շորի լավաշ,
Այն ամենն, ինչից կստացվի լավ ճաշ...
Մեկ այլ տեղ՝
...Կերել խնջլոգ, ավլուկ, փիփերթ,
Ճաշակել է մի տեղ թանով,
Մի տեղ խաշիլ՝ չորաթանով,
Մի տեղ կուրկուտ ու լոբաճաշ,
Մի տեղ փլավ ու կճեխաշ,
Մի այգու մեջ հոնի կաթուկ,

Մի օջախում մոշաթթու...

Բերենք պոեմից մի քանի հատված ևս, որոնցում բարբառային և ժողովրդախոսակցական բառերը պարզապես անփոխարինելի են իրենց նկարագրական և կոլորիտային արժեքով.

Եսայու մոտ եկավ այան,

Ասաց... թոռս արդեն հեր ա...

Բայց թշնամին առել ճամփի թեք կոնակը

Ու չէր թողնում, որ մարդ անցնի անգամ ոտով:

...Թեկուզ նրա ընկերները կոնատակին

Կանգնել էին շարվեշարան իրենց ձիով...

Հացը մի ջվալ, ջուրը մի գավ է,

Սովը մեկ շաբթում նրան կհաղթի...

Հարկ չկա, թերևս, բերել պոեմում տեղ գտած բոլոր բարբառային և խոսակցական բառերը, սակայն ևս մեկ անգամ նշենք, որ նպատակային կերպով բանաստեղծը պոեմը հագեցրել է նման բառերով՝ փորձելով ստեղծել տեղի և պատմական ժամանակահատվածի կոլորիտ, ինչը նրան հաջողվել է:

Мамикон Яврумян

Резюме

Поэму С.Ханяна „Орел Арцаха“ выделяет частое употребление народно-разговорной речи и диалектизмов. Поэт смог создать художественно зримые и действенные образы, воссоздать свойственный изображенным в поэме среде и временному периоду колорит, мастерски используя народно-разговорную речь и диалектизмы. Благодаря народной речи, слово Ханяна имеет сильное экспрессивное воздействие, переносит читателя в мир Арцаха, который под пером поэта оживает со всей полнотой красок своей повседневности и быта. Язык поэмы необычайно прост и выразителен. Поэт выбирает народно-разговорные и диалектные слова так тонко и метко, что даже становится невозможным их замена соответствующими литературными синонимами. Именно этим обусловлено мастерство самого поэта и ценность рассматриваемой поэмы.

Summary

The poem “The Eagle of Artsakh” by S. Khanyan is singled out due to the poetic discourse enriched with words of the popular speech and dialects. The poet manages to convey the unique verve typical of the ambit and period introduced in the poem via the adroit use of the units of the popular and dialect languages. The poet could comply with the task of creating artistically vivid and impressive imagery. Owing to the popular discourse entries and markers Khanyan’s language acquires a noticeable expressiveness carrying the reader away to the land of Artsakh, which seems to rouse at the stroke of Poet’s pen – genuinely colored with the images of its everyday life and routine. The language of the poem is free of sophistication, but sounds particularly inspiring. The Poet makes such a meticulous and opportune choice of the words of popular and dialectal registers, that the appropriate literary equivalents do not seem likely to substitute them. Therefore, this may be considered as the clue to the Poet’s mastery and poem’s value.